

УДК 343.132:343.98

Арешонков В. В., кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної міліції навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Проаналізовано проблеми правового, методичного й організаційного характеру, що виникають під час призначення та проведення комплексних експертиз. Серед головних проблем виділено невизначеність статусу комплексних експертиз у кримінальному процесі України, недостатність методичного забезпечення такого різновиду досліджень та багато інших. Розглянуто окремі шляхи вирішення наявних проблем у цій сфері.

Ключові слова: *судова експертиза; комплексна експертиза; комплексне дослідження; методики комплексних експертиз; судові експерти різних спеціальностей.*

Досить часто в практиці розслідування злочинів та послідуючого розгляду кримінальних проваджень в суді виникає потреба у вирішенні питань, на які один фахівець не може надати відповіді, оскільки не володіє сповна всіма необхідними знаннями. У цьому разі виникає потреба у проведенні такого різновиду судової експертизи, як комплексна. Особливістю цієї експертизи є те, що вона має багаторівневий, комплексний характер і зазвичай потребує залучення до експертної комісії фахівців інших спеціальностей.

На сьогодні можливості такої експертизи досить широкі. Часто саме цей різновид судових експертиз стає надійним

засобом доведення чи спростування вини підозрюваного та обвинуваченого у вчиненому злочині.

Безумовно, у кримінально-процесуальній науці та експертології досить ґрунтовно вивчалися окремі аспекти проблематики, пов'язаної з комплексними експертизами, – поняття та зміст комплексних експертиз і досліджень, процесуальне значення висновків такої експертизи, спеціальні методи та методики, які при цьому повинні застосовуватись, оцінка й використання отриманих даних у процесі доказування тощо.

Зазначені та багато інших питань досліджували такі відомі вчені, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, С. Ф. Бичкова, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Коруховий, Н. І. Клименко, Н. П. Майліс, Н. Т. Малаховська, О. Р. Росинська, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. Р. Шляхов та інші науковці.

Однак, ураховуючи те, що донині багато важливих питань залишаються невирішеними, що призводить до виникнення певних труднощів на практиці, на нашу думку, саме на них необхідно зупинитись більш детально, розподіливши їх на проблеми правового, методичного та організаційного характеру.

Метою статті є окреслення проблемних питань, пов'язаних із призначенням та проведенням комплексних експертиз у кримінальних провадженнях та викладення власної думки щодо окремих шляхів їх вирішення.

На сьогодні важливість проведення комплексних експертиз не викликає сумнівів, проте на сьогодні її статус у кримінальному процесі окремо не визначено, що варто вважати серйозною прогалиною в чинному кримінально-процесуальному законодавстві. На законодавчому рівні поняття «комплексна експертиза» передбачено тільки в Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 143, 149) та Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 149), хоча чіткого визначення цього поняття в них також немає. Крім цього, що такий різновид судових експертиз не передбачений і Законом України «Про судову експертизу». Найбільш чітке визначення поняття «комплексна експертиза» наведено тільки у відомчій «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженій наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 січня 1998 р.

У ст. 101 нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України передбачено тільки те, що «якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки». Отже, законодавець взагалі не передбачає проведення такого різновиду експертизи як «комплексна», а положення статті ст. 101 КПК України більше стосуються комісійних експертиз, які виконуються експертами однієї спеціальності. При проведенні ж комплексної експертизи експерти не повинні надавати самостійні висновки, бо поставлене питання може бути вирішене лише шляхом інтеграції різних спеціальних знань і формулювання спільного висновку.

На необхідності передбачити у КПК України положення щодо комплексної експертизи наголошували багато науковців і правників, ще на етапі розроблення та обговорення даного Кодексу. Наприклад, А. І. Лозовий та Е. Б. Сімакова-Єфремян пропонували доповнити одну із статей щодо висновку експерта таким абзацом: «Комплексна експертиза проводиться у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експерту, який володіє знаннями в різних галузях, що необхідні для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, і формулює загальний висновок» [1, с. 197].

На існуванні проблеми відсутності процесуального статусу комплексної експертизи в новому КПК України наголосив і Начальник Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Л. М. Головченко. На його думку, визначення понять, підстави призначення та порядок проведення таких експертиз обов'язково повинні бути відображені й в базовому Законі [2].

Однак, як вже зазначалось, в нині діючому КПК України на відміну інших процесуальних законів, статус таких експертиз нажалю до цього часу залишається не визначеним.

На думку В.Є. Корноухова на сьогодні поза правовим регулюванням залишилися важливі питання, серед яких: чи є комплексною експертизою будь-яка сукупність методів різних

наук; дані яких наук правомірно використовувати та багато інших [3, с. 64].

О.С. Саінчин більш конкретизує питання, які вимагають законодавчого вирішення. Він пропонує передбачити: 1) обсяг компетенції в суміжних галузях знання експертів, що беруть участь у комплексній експертизі; 2) порядок формування висновків учасників комплексної експертизи; 3) порядок проведення міжвідомчих комплексних експертиз, визначення в цьому випадку провідної судово-експертної установи (підрозділу); 4) правовий статус провідного експерта як організатора й керівника комісії експертів, визначення його функцій, прав і обов'язків [4, с. 164].

Більшість із перелічених питань передбачені у статті 37 («Комплексна експертиза») проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність», текст якого розміщений на сайті Міністерства юстиції України для обговорення і отримання зауважень та пропозицій.

На нашу думку, в даній статті передбачені всі необхідні ключові моменти, пов'язані із призначенням та проведенням комплексних експертиз за виключенням деяких організаційних питань. Тому пропонуємо в пункті 4 даної статті, передбачити обов'язок керівника державної спеціалізованої експертної установи попередити орган або особу, яка призначила (замовила) експертизу про проведення комплексної експертизи замість звичайної одноособової. Окрім цього в пункті 4, за аналогією з пунктом 6 даної статті, доречно було б передбачити право керівника за необхідності призначати голову комісії. В пункті 7 вказати, що інші особливості організації проведення комплексних експертиз установлюються у порядку, встановленому не тільки законодавством, а й підзаконними актами України.

Ми вважаємо, що такий закон повинен бути прийнятий якнайшвидше, оскільки, як вже зазначалось, діючий Закон України «Про судову експертизу» взагалі не містить окремих положень щодо комплексних експертиз.

Відносно пропозиції передбачити всі ці особливості в КПК України, то, на нашу думку, переважувати його текст даними положеннями не варто, проте все ж таки потрібно передбачити взагалі можливість призначення таких експертиз, тим самим закріпивши їх статус в кримінальному процесі. Як варіант пропонуємо у статті 69 («Експерт») КПК України

окремим пунктом зазначити, що «Експертами можуть виконуватись первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні судові експертизи». Інші ж особливості, пов'язані з призначенням, організацією та виконанням комплексних експертиз, можуть бути передбачені у Законі України «Про судово-експертну діяльність», а також в підзаконних нормативно-правових актах України.

Отримання комплексними судовими експертизами відповідного процесуального статусу шляхом внесення доповнень в діючий КПК України, а також прийняття Закону України «Про судово-експертну діяльність», на нашу думку, збільшить кількість комплексних експертиз та, відповідно, сприятиме підвищенню ефективності проведення досудового слідства та судового розгляду кримінальних проваджень.

Однією з проблем на яку потрібно звернути увагу, і яка також потребує свого законодавчого вирішення це проблема допиту експертів у суді у випадку проведення ними комплексної експертизи. Оскільки в статті 356 («Допит експерта в суді») КПК України з цього приводу нічого не зазначено, а пунктом 4 передбачено тільки те, що суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження. Тобто є незрозумілим, яким чином необхідно надавати роз'яснення чи доповнення з приводу проведеної комплексної експертизи, чи то шляхом виклику до органу, який призначив експертизу, одного з членів комісії, чи викликається вся комісія експертів, або голова комісії, що проводила комплексну експертизу.

Л.Г. Бордюгов вирішення даної проблеми вбачає у наданні письмових відповідей на питання, які виникли з приводу проведення комплексної експертизи. Він зазначає, що такі письмові відповіді надаються або у місці знаходження органу, що призначив комплексну експертизу, або у місці знаходження експертної установи, яка проводила комплексну експертизу та підписуються всіма членами комісії. У цьому разі до суду для допиту може викликатись один з членів комісії (не обов'язково голова комісії), що проводила комплексну експертизу, якому надаються письмові питання та час на складання письмових відповідей членами комісії (поза межами судового засідання) [5].

Такий варіант надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної комплексної експертизи звичайно має свої переваги, особливо коли комісія складається з великої кількості залучених фахівців і тим більше, якщо в когось з них із поважних причин не має змоги тривалий час з'явитись до суду. Проте є й низка суттєвих недоліків більш прикладного характеру. Наприклад, такі письмові відповіді на поставлені перед цим запитання в суді знову ж таки можуть потребувати певних уточнень та роз'яснень, що в кінцевому рахунку може призвести до суттєвого затягування строків розгляду кримінального провадження в суді, чим можуть скористатись зацікавлені в цьому учасники судового процесу.

На наш погляд, до статті 356 КПК України потрібно внести окремий пункт в якому зазначити, що у випадку необхідності роз'яснення питань щодо проведення комплексної експертизи в судове засідання для допиту викликаються всі фахівці, які приймали участь у її проведенні. Окрім цього можна передбачити, що у випадку неможливості з поважних причин з'явитись для допиту до суду окремих учасників такої експертизи, за згодою сторін та потерпілого може бути викликаний тільки голова експертної комісії.

Наступне питання, яке потребує свого розгляду, пов'язане з методичним забезпеченням комплексних досліджень. Так, комплексні експертизи мають виконуватися на основі спільно визначеної для даної конкретної експертизи методики експертного дослідження.

Згідно «Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595, під поняттям «методика» розуміється результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання.

В цілому методики комплексних експертиз створюються шляхом синтезу даних і методів тих видів експертних досліджень, для яких поставлені питання є суміжними, і реалізуються експертами різних спеціальностей за єдиною програмою. При цьому на думку А. Р. Шляхова необхідно розрізняти методику комплексної експертизи як систему взаємопов'язаних та взаємоузгоджених методів, і комплекс

методик – сукупність методик, які застосовуються експертами окремо [6, с. 8].

За процедурою, передбаченою у вищезгаданому «Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз», раніше впроваджені в експертну практику методики вважаються такими, що пройшли атестацію, та підлягають державній реєстрації – після розгляду і схвалення Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, методиці присвоюється відповідний реєстраційний номер і до Реєстру заносяться відповідні дані.

На сьогоднішній день у Реєстрі методик проведення судових експертиз, розміщеному на офіційному сайті Міністерства Юстиції України, за реєстраційними кодами та за видами експертиз (з 0.1.01 по 0.1.17) наявні відповідно 17 офіційно зареєстрованих методик проведення комплексних експертиз [7]. Враховуючи ту обставину, що тільки в розробленій у Харківському НДІСЕ загальній методиці призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконується комісією експертів (зареєстрована за кодом 0.1.16 у згадуваному Реєстрі), наведено 48 різновидів комплексних досліджень, то можна констатувати недостатнє методичне забезпечення цього напрямку.

На цьому, до речі, неодноразово наголошувала Е. Б. Сімакова-Єфремян, на думку якої методична база комплексних досліджень на сучасному етапі розвитку судової експертизи є недостатньою – спостерігається явний дефіцит методик комплексних досліджень, оскільки на достатньому рівні не розроблено теоретичні основи їх формування [8, с.187].

Окрім цього вона зазначає, що з одного боку, існує проблема методичного забезпечення комплексних судово-експертних досліджень, а з іншого – ще одна проблема, пов'язана з переглядом певних позицій наявних методик з метою внесення до них змін і доповнень. В свою чергу це пов'язано із змінами в чинному законодавстві та інших нормативно-правових актах, які впливають на окремі положення методик; із появою нових об'єктів дослідження, а також новітнього обладнання й устаткування, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу; наявності суперечностей та неоднозначностей тлумачень окремих їх положень, що виявляється з часом у ході застосування методик тощо [9, с. 226–227].

Отже, розробка методологічних засад комплексних криміналістичних досліджень має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення, оскільки спрямована на повне і всебічне дослідження об'єктів (груп взаємопов'язаних між собою об'єктів) і вирішення складних експертних завдань. Саме цьому, щоб закрити це питання, зусилля експертних установ в галузі наукових розробок повинно бути особливо зацентовано на цьому напрямку.

Окрім проблем правового та методичного характеру існують і певні проблеми організаційної спрямованості. Частина з них пов'язана з питаннями призначення комплексних експертиз. Так, під час призначення такого роду експертиз слідчі та суди в постановках та ухвалах не завжди чітко визначають, де потрібна комплексна експертиза, а де – комісійна експертиза. Часто має місце необгрунтоване призначення комісійних експертиз у провадженнях, які не потребують комісійного дослідження [10, с. 108].

Окрім цього, досить часто особи, які здійснюють досудове розслідування кримінальних проваджень ставлять на вирішення експертизи питання, які виходять за межі компетенції судових експертів або навпаки – суттєво звужують перелік питань, які можуть бути вирішені такою експертизою. Певним чином це може бути пояснено недостатньою обізнаністю таких осіб щодо різновидів існуючих комплексних експертиз та їх можливостей. Це підтверджується і статистичними даними. Так, опитуванням працівників ОВС слідчої спеціалізації, які підвищували кваліфікацію на базі Національної академії внутрішніх справ у 2013 році було встановлено, що 32% з усіх опитаних не призначали з різних причин комплексні експертизи в ході проведених ними розслідувань, а також те, що більше половини з опитаних не володіють в достатній мірі інформацією про переважну більшість існуючих комплексних досліджень (існують 48 їх різновидів).

Разом з тим потрібно наголосити на тому, що невраховування слідчими і судами при призначенні експертиз, а експертами при їх проведенні можливостей комплексного і системно-структурного підходів при вирішенні поставлених завдань може призвести до порушення послідовності призначення експертиз, втрати важливої інформації про

обставини вчинення злочину, спосіб та умови його вчинення, особу злочинця тощо.

Окрім цього в організаційному плані в практиці роботи окремих експертних установ інколи зустрічаються деякі ускладнення, пов'язані з реєстрацією матеріалів в структурних підрозділах, організацією роботи експертів з різних відомств, відповідним відображенням у статистичних звітах за напрямками роботи підрозділів та виставленням рахунків за проведення експертиз.

Отже за результатами проведеного наукового дослідження вказаної проблематики можна зробити наступні висновки:

1. До цього часу залишається невирішеною проблема відсутності в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України закріпленого статусу комплексної експертизи. На нашу думку, необхідно внести відповідні зміни до КПК України та прийняти Закон України «Про судову експертизу», у якому передбачити всі необхідні ключові моменти, пов'язані з призначенням та проведенням комплексних експертиз, при цьому врахувавши слушні пропозиції, отримані при публічному обговоренні цього законопроекту.

2. Нерозв'язаною є проблема, пов'язана з недостатнім методичним забезпеченням проведення комплексних досліджень. У Реєстрі методик проведення судових експертиз, розміщеному на офіційному сайті Міністерства Юстиції України, по суті зареєстровано 16 методик, частина з яких, виходячи навіть з їх назв, дублюють одна одну. А зміни до наявних методик, у відповідності з наявною в реєстрі інформацією, внесені тільки в одну – загальну методику призначення та проведення комплексних судових експертиз, – хоча перші методики створені ще в 70-тих роках минулого століття. Для вирішення цього питання відповідні експертні установи різних відомств, в деяких випадках навіть спільно, повинні на сьогодні сконцентрувати свої зусилля на розробці методичного базису проведення даного різновиду судової експертизи.

3. Особи, які проводять досудове розслідування кримінальних проваджень, повинні значно більше використовувати існуючі можливості комплексних досліджень. Для цього, на нашу думку, необхідно розробити методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних

судових експертиз та широко впроваджувати такі рекомендації в роботу правоохоронних органів.

Розв'язання зазначених проблем, на нашу думку, надасть змогу повноцінно захищати права громадян, покращить організацію роботи експертів та буде сприяти успішному виконанню завдань правосуддя загалом.

Список використаних джерел

1. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового кримінального процесуального кодексу України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 190–200.

2. Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності [Електронний ресурс] / Л. М. Головченко / Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу :

<http://www.minjust.gov.ua/42772>.

3. Корноухов В. Е. Комплексное судебное-экспертное исследование свойств человека. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1982. – 184 с.

4. Саїнчин С. О. Призначення комплексної експертизи при розслідуванні дітовбивства / С. О. Саїнчин // Держава та регіони. Серія : Право. – 2013. – № 2 (40). – С. 163–166.

5. Бордюгов Л. Г. Проблеми проведення комплексних судових експертиз [Електронний ресурс] / Л. Г. Бордюгов // Образование и наука XXI века – 2010. – Режим доступу :

http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/72380.doc.htm.

6. Шляхов А. Р. Теория и практика комплексных исследований в судебно-экспертных учреждениях системы МЮ СССР / А. Р. Шляхов // Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований : [сб. науч. тр.]. – М. : ВНИИСЭ, 1985. – С. 3–20.

7. Реєстр методик проведення судових експертиз // Міністерство Юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://rmpse.minjust.gov.ua>.

8. Сімакова-Єфремян Е. Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2009. – Вип. 9. – С. 185–195.

9. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2013. – Вип. 13. – С. 226–227.

10. Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики) / Н. С. Трофименко // Вісник Академії митної служби України. Серія : Право. – 2013. – № 1 (10). – С. 107–112.